

СТРУКТУРА ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ЗАГАЛЬНИЙ ПІДХІД

Проаналізовано проблемне питання щодо структури форм реалізації кримінальної відповідальності.

Проанализирован проблемный вопрос структуры форм реализации уголовной ответственности.

The problem question of the structure of realization forms of criminal responsibility is analyzed in this article.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема кримінальної відповідальності та її реалізації була і залишається однією з найбільш дискусійних і перспективних у теорії кримінального права та в правозастосовчій діяльності. Головною потребою суспільства в боротьбі зі злочинністю є захист охоронюваних правом інтересів індивіда, суспільства та держави від злочинних посягань. Результативність такої боротьби, на наш погляд, залежить, головним чином, від того, наскільки продуктивно будуть запроваджені в життя конкретні форми реалізації кримінальної відповідальності. Ефективність же останніх зумовлена правильністю визначення компонентного складу таких форм, тобто встановленням чіткої структури форм реалізації кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблематики форм кримінальної відповідальності зробили Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, А.В. Єндольцева, А.С. Сенцов та ін. Але питання розмежування матеріальних та процесуальних форм реалізації кримінальної відповідальності в науці, нажаль, майже не досліджувалось.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є спроба за допомогою семантичного та правового аналізу дослідити форми реалізації кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу досліджень. Ми виходимо з припущення, що проблема кримінальної відповідальності та її реалізації може бути продуктивно розглянута після з'ясування поняття форми та її взаємозв'язку з філософською категорією змісту, поняття реалізації кримінальної відповідальності та форми її реалізації, видів форм реалізації кримінальної відповідальності, визначення поняття структури та

її елемента, а також правильного встановлення наукового підходу до дослідження даного питання.

«Зміст» та «форма» – фундаментальні філософські категорії, які є взаємозалежними, взаємопов'язаними та взаємозумовленими, тому завжди досліджуються у своєму тандемі. «Зміст», як відомо, являє собою сукупність належним чином впорядкованих елементів та процесів, поняття ж «форми» може вживатись в значенні внутрішньої організації змісту (внутрішня форма), та як спосіб його існування та вираження (зовнішня форма) [5, с.434]. Саме на даному аспекті «форми» буде базуватись подальший аналіз даного питання.

«Реалізувати», згідно з великим тлумачним словником сучасної української мови, означає здійснювати, робити реальним, втілювати що-небудь у життя [3, с.1018]. Питання реалізації кримінальної відповідальності досліджувалось такими вченими як Л.В. Багрій-Шахматов, А.В. Єндольцева, А.С. Сенцов та ін. На наше переконання, опираючись на позицію, згідно з якою суть кримінальної відповідальності складають правообмеження статусу особи, яка вчинила злочин [1, с.23], реалізацію кримінальної відповідальності можна сформулювати як фактичне здійснення державою, в рамках правовідносин, своїх повноважень по обмеженню прав та свобод злочинця відповідно до закону.

Таким чином, використовуючи поняття філософської категорії «форма» та опираючись на сформульовану вище дефініцію «реалізації кримінальної відповідальності» можна зробити висновок, що форма реалізації даного виду юридичної відповідальності – це спосіб її фактичного вираження у ході здійснення державою своїх повноважень зі встановлення (потенційна кримінальна відповідальність) [1, с.35] та здійснення (реальна кримінальна відповідальність) [1, с.35] правообмежень на основі правових норм та на підставі вчиненого діяння, що містить склад злочину, шляхом її диференціації та індивідуалізації, спрямований, в кінцевому результаті, на досягнення цілей кримінальної відповідальності.

Для поділу форм реалізації кримінальної відповідальності на види визначимось з критерієм такої диференціації. За основу доцільно взяти, на нашу думку, такий критерій, як вид кримінальної відповідальності. Найбільш переконливою в питанні систематизації видів кримінальної відповідальності в науці вважається позиція проф. Ю.В. Бауліна, який в своїх наукових працях, опираючись на конституційний принцип розподілу влади на три гілки (ст. 6 Конституції України), виділяє три види кримінальної відповідальності: законодавчо встановлену, судову та кримінально-виконавчу відповідальність [2, с.103-107].

Думаємо, що, враховуючи межі кримінальної відповідальності, кінцевим моментом якої, як правило, вважається погашення (зняття) судимості [4, с.63], думку шанованого професора можна продовжити, доповнивши вказаний перелік ще одним видом кримінальної відповідальності. Йдеться про той комплекс правообмежень кримінальної відповідальності, які покладаються на особу після відбування покарання до повного погашення (зняття) судимості. Вбачається даний вид кримінальної відповідальності можна назвати «кримінальна відповідальність-судимість».

На нашу думку, до таких форм слід віднести наступні. 1. Щодо законодавчо встановленої кримінальної відповідальності: встановлення кримінальної відповідальності, яке здійснюється на рівні кримінального закону в рамках повноважень законодавчого органу влади та диференціація кримінальної відповідальності, яка здійснюється на рівні кримінального закону в рамках повноважень законодавчого органу влади. 2. Щодо судової кримінальної відповідальності: індивідуалізація кримінальної відповідальності, яка здійснюється органами суду в ході винесення обвинувального вироку. 3. У рамках кримінально-виконавчої кримінальної відповідальності: диференціація кримінальної відповідальності, яка здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади в ході виконання покарання та індивідуалізація кримінальної відповідальності, яка здійснюється уповноваженими органами виконавчої влади в ході виконання покарання. 4. У рамках кримінальної відповідальності-судимості: диференціація кримінальної відповідальності, яка здійснюється уповноваженими органами контролю (виконавча влада) за правообмеженнями судимості щодо осіб, які відбули покарання.

Задля окреслення структури форм реалізації кримінальної відповідальності зупинимось на встановленні поняття «структури» та «елемента». Так, «структура» – це «1. Взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого, будова. 2. Устрій, організація чогонебудь» [3, с.1208]. «Елемент» – складова чогонебудь [3, с.262].

Слід пам'ятати, що так само як зміст – це система певних елементів, так само й форма наділена певною структурою [5, с.434].

З'ясуванню структури форм реалізації кримінальної відповідальності покликаний сприяти системно-діяльнісний підхід наукового дослідження. Зазначений підхід, як відомо, указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів розрізняють: потреба, суб'єкт, об'єкт, процеси, умови, результат [6, с.61].

Отже, використовуючи відповідний підхід у дослідженні даного питання, в структурі форм реалізації кримінальної відповідальності доцільно виділити наступні елементи:

1. Потреба в реалізації відповідних форм конкретного виду кримінальної відповідальності;
2. Суб'єкт діяльності з реалізації кримінальної відповідальності;
3. Об'єкт діяльності з реалізації кримінальної відповідальності;
4. Умови реалізації конкретного виду кримінальної відповідальності у відповідних формах;
5. Сама діяльність з реалізації кримінальної відповідальності (процеси);
6. Результат діяльності.

Так, потреба в реалізації законодавчо визначеної кримінальної відповідальності зумовлена необхідністю удосконалення кримінального законодавства в частині правообмежень кримінальної відповідальності та приведення їх у відповідність до Конституції України та міжнародних стандартів у галузі прав людини. Суб'єктом форм реалізації законодавчої кримінальної відповідальності є парламент (Верховна Рада України). Об'єктом – права та свободи потенційних злочинців. Умовою встановлення та диференціації кримінальної відповідальності є криміналізація злочинних діянь. Сама діяльність по реалізації даного виду кримінальної відповідальності проходить у вигляді законодавчого процесу шляхом пеналізації. Результатом такої діяльності (та її правовою формою) є санкція кримінально-правової норми.

Потребою в реалізації судової кримінальної відповідальності є вибір судом оптимальних засобів (конкретних правообмежень) досягнення цілей кримінальної відповідальності. Суб'єктом реалізації є відповідний судовий орган. Об'єктом реалізації даного виду кримінальної відповідальності є права та свободи особи, що вчинила злочин. Умовою індивідуалізації кримінальної відповідальності є встановлення вини особи, що вчинила злочин. Діяльність здійснюється у вигляді призначення кримінального покарання, тобто у виборі судом конкретних правообмежень статусу особи, що вчинила злочин. Результат такої діяльності втілюється у вирокі суду, яким особа засуджується до кримінальної відповідальності.

Необхідність (потреба) в реалізації кримінально-виконавчої кримінальної відповідальності у відповідних формах зумовлюється ефективністю здійснення призначених судом правообмежень задля досягнення цілей кримінальної відповідальності. Суб'єктом такої діяльності є відповідний орган виконання покарання, на який, згідно з законом, покладено функції реалізації конкретних правообмежень.

Об'єкт реалізації даного виду кримінальної відповідальності – права та свободи особи, що вчинила злочин та засуджена вироком суду до конкретного виду та міри покарання. Умовою диференціації та індивідуалізації відповідних правообмежень є вирок суду. Сама діяльність виявляється у виконанні кримінального покарання, тобто в реальному здійсненні обраних судом обмежень прав та свобод особи, яка вчинила злочин. Її результатом є попередження злочинів з боку особи щодо якої застосовано відповідні засоби (правообмеження).

Потреба в пролонгації контролю за особами, які відбули покарання, зумовлена необхідністю поступової адаптації та ресоціалізації осіб, засуджених за вироком суду до кримінальної відповідальності. Суб'єктом такої діяльності повинен бути спеціальний державний орган виконавчої влади, на який, відповідно до закону, покладається функція контролю за застосуванням правообмежень, які мають місце після відбування покарання до моменту погашення (зняття) судимості. Об'єктом такої діяльності є права відповідних осіб. Умовою реалізації такої діяльності, як і для попереднього виду кримінальної відповідальності, є вирок суду. Діяльність з реалізації кримінальної відповідальності-судимості полягає у здійсненні контролю за реалізацією правообмежень, що визначають статус особи, котра має судимість. Кінцевий результат такого процесу – виправлення особи, що вчинила злочин, та, як наслідок, її поновлення у правах та свободах, в яких вона обмежувалась.

Висновок. Таким чином, вказаним потребам запровадження конкретних форм реалізації кримінальної відповідальності, повинен відповідати певний результат їх застосування. Саме така адекватність категорій реальної дійсності «потреба – результат» є свідченням досягнення цілей кримінальної відповідальності.

У майбутньому чітке визначення структури форм реалізації кримінальної відповідальності стане базою для одноманітного дослідження відповідних форм та, відповідно, отримання достовірного наукового знання.

Список літератури

1. Баулін, Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
2. Баулін, Ю. В. Уголовная ответственность: понятие, виды и пределы [Текст] : / Ю. В. Баулін // Российское уголовное право: традиции, современность, будущее : Науч. конф., 2005 г., 21–25 марта, г. С-Пб. [посвящ. памяти проф. М. Д. Шаргородского : материалы] / С-Пб гос. ун-т. – С-Пб., 2005. – С. 103 – 107.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпін'я : Перун, 2002. – 1440 с.

4. Дуюнов, В. К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика [Текст] / В. К. Дуюнов. – М. : Научная книга, 2003. – 520 с.

5. Философский словарь [Текст] / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

6. Шейко, В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності [Текст]: Підручник / В. М. Шейко, Н. М. Купшаренко – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.

Отримано 15.03.2009. ХДУХТ, Харків.

© Д.А. Бойко, Ю.А. Бойко, 2009.

УДК 159.922:316.64:165.242.2+34:008

І.В. Дмитрієнко, ст. викл. (*Університет мислі, Харків*)

Ю.М. Дмитрієнко, канд. філос. наук, проф. (*ХДУХТ, Харків*)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ ЗА ЦІЛЬОВИМИ СТАНАМИ СУДОЧИНСТВА ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДОБИ

Запропоновано аналіз проблем та перспектив становлення, модернізації та розвитку української правосвідомості та культури за цільовими станами судочинства Польсько-Литовської доби.

Предложено анализ проблем и перспектив становления, модернизации и развития украинского правового сознания и культуры согласно целевых состояний судопроизводства Польско-Литовского времени.

It is offered analysis problems and prospects modernisations and developments of the Ukrainian legal consciousness and culture it agree target conditions of legal proceedings of Polsko-Lithuanian time.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історична та сучасна еволюція української правової свідомості та культури в контексті становлення українського судочинства визначається не лише у прогресивному, якісному становленні вітчизняної системи українського процесуального права-праворефлексивної основи становлення та розвитку української правосвідомості, яке обіймає, окрім власне судочинства, ще й історію становлення та розвитку українських судів, до структури яких належали ще в Княжу добу як державні судові інстанції (князівський суд, вічевий суд, церковний суд і посадові особи), так і приватні (громадський суд чи суд громади, суд глави сім'ї чи роду), з відповідними приватними та державними правовими свідомостями та культурами. Громадський суд, громадська правова свідомість та куль-